

Nazwy miejsc okiem językoznawcy

SKĄD SIĘ WZIĘŁY TE NAZWY

Etymologią, zmianami językowymi i związkami nazw własnych z rzeczywistością językową zajmuje się nauka zwana onomastyką (grec. *onoma* 'nazwa'). Jedną z jej dziedzin jest toponimia, której przedstawiciele badają różnorodne nazwy miejsc. Są to zarówno miejsca zamieszkałe przez człowieka (ojkonimy), jak i miejsca nieskażone ludzką działalnością (anojkonimy). Te pierwsze, do których zaliczamy nazwy miast, wsi, osad i przysiółków, nazywane są także toponimami (grec. *topos* 'miejsce').

Geneza nazw miejscowych od dawna interesowała badaczy języka, historyków, a nawet filozofów. Dziś zajmują się nimi przede wszystkim onomaści, choć także oni patrzą na nie przez pryzmat rzeczywistości pozajęzykowej, czyli faktów geograficznych, historycznych, osadniczych, kulturowych i gospodarczych.

Olsztyn

SKĄD SIĘ WZIĘŁY TE NAZWY

Zanim był Olsztyn, z pewnością była Łyna, ponieważ to nad tą rzeką w latach trzydziestych XIV wieku najpierw zbudowano zamek, a następnie lokowano miasto. Od rzeki wywodzi swoją nazwę Olsztyn, ponieważ początkowo nie była ona Łyną, ale Alną. Sama nazwa rzeki odzwierciedla pograniczność obszaru, na którym położony jest Olsztyn, a pochodzi z języka staropruskiego. Miasto początkowo nazywano więc *Allenstein*. Osadnicy polski zaadaptowali tę nazwę ze swojego języka i przekształcili do postaci *Holszten*, *Olszten* (takie formy są notowane przez Jana Długosza). Z tej ostatniej powstał właśnie *Olsztyn*.

Więcej na ten temat znajdziesz w książce:
Kazimierz Rymut, *Nazwy miast Polski, Wrocław 1987*.

Polska

SKĄD SIĘ WZIĘŁY TE NAZWY

Nazwa *Polska* niewątpliwie nawiązuje do słowa *pole*. Językoznawcy toczą jednak spory, czy jest to nawiązanie bezpośrednie. Krystyna Długosz-Kurczabowa twierdziła, że nazwa *Polska* jest regularnym przymiotnikiem od rzeczownika *pole*, pierwotnie oznaczała więc *polną ziemię*, czyli ziemię uprawną. To właśnie uprawą roli zajmowali się Polanie. Powszechne są jednak także twierdzenia, że określenie *terra Poloniae* odnosiło się do ziemi Polan.

Więcej na ten temat znajdziesz w książce:

Krystyna Długosz-Kurczabowa,

Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego PWN,
Warszawa 2009.

Wista

SKĄD SIĘ WZIĘŁY TE NAZWY

Woda była, jest i będzie gwarantem życia, a tym samym determinantem osadnictwa. Dlatego pierwsze osady i grody powstawały nad rzekami, a ciekły wodne stanowiły najważniejsze punkty orientacyjne. Niektóre nazwy wodne są najstarszymi znanymi do dziś nazwami miejscowymi, których etymologii należy szukać jeszcze w epoce praindoeuropejskiej. Pierwsza wzmianka o królowej polskich rzek pochodzi z VII lub V wieku przed naszą erą, kiedy to Wista zapisywana była jako *Viscla* lub *Vistla*. W formie tej tkwi prawdopodobnie praindoeuropejski rdzeń **vei-* odnoszący się do płynięcia. *Wista* oznaczała więc płynącą rzekę.

Poznań

SKĄD SIĘ WZIĘŁY TE NAZWY

Nazwa współczesnej stolicy Wielkopolski to podobnie jak w wypadku innych dawnych grodów nazwa dzierżawcza, informująca o pierwszym właścicielu lub założycielu. W wypadku Poznania był nim *Poznan*. To niezachowane do współczesności imię jest albo skrótem od *Poznamira* ('ten, który zna się na pokoju'), albo formacją od czasownika *poznać* (należałoby je zinterpretować jako 'ten, który został poznany'). Nazwa *Poznań* powstała przez przyłączenie do tego imienia (niezachowanego do dziś) przyrostka *-jǫ*, informującego o przynależności obiektu do danego człowieka. *Poznań* to pierwotnie *Poznanjǫ gród*, a po przyrostku dzierżawczym pozostała dziś jedynie miękka głoska na końcu nazwy.

Więcej na ten temat znajdziesz w książce:
Kazimierz Rymut, *Nazwy miast Polski, Wrocław 1987.*

Białystok

SKĄD SIĘ WZIĘŁY TE NAZWY

Stolicę północnego Podlasia kojarzy chyba każdy. Nie każdy potrafi jednak bezbłędnie podać, skąd się wzięła jej nazwa. Błędne jest pierwsze skojarzenie przywołujące na myśl ośnieżoną lub skąpaną we mgle górę. Jaka jest zatem właściwa etymologia? W piętnastowiecznych dokumentach znajdujemy nazwę *Bielszczany Stok*, a od XVI wieku notowana jest bliższa współczesnej forma: *Biały Stok*. Ukryty w nazwie *stok* to jednak nie góra, ale strumień, potok czy też niewielka rzeka. Miasto położone jest bowiem nad rzeką Białą (Białką), którą w XVI wieku nazywano właśnie *Białym Stokiem* ze względu na jasne kamienie wyścielające jej dno. Językoznawcy klasyfikują *Białystok* do nazw ponowionych, to znaczy takich, które zostały w niezmienionej formie przeniesione z nazw innych pobliskich obiektów topograficznych. Podobnie jak *Biały Stok* był pierwotnie nazwą rzeki, tak *Wisła* czy *Nysa* pożyczły swoje nazwy miastom sytuowanym na jej brzegach.

Więcej na ten temat znajdziesz w książce:
Kazimierz Rymut, *Nazwy miast Polski*, Wrocław 1987.

Bydgoszcz

SKĄD SIĘ WZIĘŁY TE NAZWY

Sama nazwa (podobnie jak osada) jest dość stara. Pierwsze jej notowania pochodzą z XIII wieku i wskazują, że *Bydgoszcza* była pierwotnie osadą lub wsią. Równoległe z nią od końca XIII wieku funkcjonuje także nazwa *Bydgoszcz*, jednak jej dzisiejszy rodzaj gramatyczny (*ta Bydgoszcz*, a nie *ten Bydgoszcz*) wskazuje na pierwotność formy w rodzaju żeńskim. Podobnie jak duża część nazw średniowiecznych *Bydgoszcz* zaliczana jest do toponimów dzierżawczych, czyli takich, które powstały od określeń (imion lub przezwisk) ich właścicieli lub założycieli. Można więc sądzić, że *Bydgoszcza* należała pierwotnie do mężczyzny o imieniu *Bydgost*. W nazwie ukrył się ponadto archaiczny przyrostek *-ja*, który informował o posiadaniu czegoś przez kogoś. *Bydgoszcza* to zatem pierwotnie *Bydgostja wieś*, która w związku z silnym oddziaływaniem głoski *j* na poprzedzające ją spółgłoski stała się *Bydgoszczą*.

Więcej na ten temat znajdziesz w książce:
Kazimierz Rymut, *Nazwy miast Polski*, Wrocław 1987.

Rzeszów

SKĄD SIĘ WZIĘŁY TE NAZWY

Nazwa miasta pojawia się po raz pierwszy w XIV wieku w spisach świętopietrza, w których została zapisana jako *Rzassow*. Inne wczesne poświadczenia są przez badaczy interpretowane jako *Rzęszów*, co sugeruje, że nazwa powstała od imienia *Rzęsz* i podobnie jak *Kraków* jest nazwą dzierżawczą. Imieniem *Rzęsz* określano prawdopodobnie jakiegoś *Rzędziwoja* ('ten, który przewodzi wojom'), ponieważ przyrostek *-sz* i jemu podobne były często stosowane w funkcji zdrabniającej (por. *Staszek* od *Stanisław*, *Bogusz* od *Bogusław*).

Więcej na ten temat znajdziesz w książce:
Kazimierz Rymut, *Nazwy miast Polski, Wrocław 1987*.

Gdańsk

SKĄD SIĘ WZIĘŁY TE NAZWY

Gdańsk jest nazwą bardzo starą. Pierwsze jej notowanie (w postaci *urbs Gyddanyz*) pochodzi z 997 roku z łacińskiego żywotu świętego Wojciecha. Poszukiwania etymologiczne każą jednak cofnąć się jeszcze dalej w przeszłość niż do X wieku. W nazwie tej (podobnie zresztą jak w nazwie *Gdynia*) ukryta się prastowiańska cząstka **gьd-* fundująca określenia miejsc wilgotnych, mokradła, być może także zarosli rosnących na takich terenach. We współczesnej polszczyźnie nie zachowały się żadne formy z tym rdzeniem. Jego obecność w formie pruskiej (*gude* 'zarosła') każe jednak sądzić, że ma on korzenie jeszcze wcześniejsze niż prastowiańskie. Być może powstał na etapie wspólnoty bałtostowiańskiej, czyli wówczas, gdy przodkowie współczesnych Polaków i Litwinów mówili takim samym językiem. *Gdańsk* (od XVI wieku także *Gdańsko*) jest zatem tak zwaną nazwą topograficzną, czyli wskazującą na właściwości terenu, na którym została założona osada. Niektórzy doszukują się związku z hipotetyczną nazwą Mottawy (**Gdania*), która jednak nie ma poświadczenia w źródłach.

Więcej na ten temat znajdziesz w książce:
Kazimierz Rymut, *Nazwy miast Polski*, Wrocław 1987.

Gniezno

SKĄD SIĘ WZIĘŁY TE NAZWY

Gniezno jest jedną z nazw najczęściej notowanych w średnio-wiecznych źródłach łacińskojęzycznych. Jako miano plemiennego ośrodka Polan odnajdujemy ją także w dokumentach niemieckich, a na denarze Bolesława Chrobrego z 1000 roku widnieje napis *Gnezdyn civitas*. Wskazuje on, że pierwotną postacią nazwy było *Gniezdno* lub *Gnieździen*. Wiąże się z tym piękna legenda o białym orle, który postanowił uwić swoje gniazdo w sercu kraju Polan. Określenie pierwszej stolicy Polski należałoby jednak łączyć raczej z ukształtowaniem terenu, na którym ją lokowano: jest ona położona w nizinie, a z trzech stron otaczają ją niewielkie wzgórza i woda.

Więcej na ten temat znajdziesz w książce:
Kazimierz Rymut, *Nazwy miast Polski, Wrocław 1987*.

Szczecin

SKĄD SIĘ WZIĘŁY TE NAZWY

Z uwagi na silne wpływy języków germańskich na nazewnictwo okolic Szczecina geneza nazwy stolicy województwa zachodniopomorskiego nie ma jednoznacznej interpretacji i była obiektem dyskusji językoznawców i historyków. Pierwsze jej notowania pochodzą z XII i XIII wieku z dokumentów niemieckojęzycznych (*Stettin*, *Stetyn*, *Stityn*). Niektórzy badacze twierdzą, że jest ona wynikiem germanizacji formy tożsamej ze współczesną, a zatem ma (podobnie jak *Lublin*) charakter dzierżawczy. Należałoby ją wówczas wiązać z nazwą osobową *Szczeta*, *Szczota*, który Szczecin albo założył, albo przez jakiś czas posiadał. Inni badacze twierdzą natomiast, że Szczecin pierwotnie był *Szczytnem*, a zatem pochodzi od rzeczownika *szczyt* i ma charakter topograficzny, a nie dzierżawczy.

Więcej na ten temat znajdziesz w książce:
Kazimierz Rymut, *Nazwy miast Polski*, Wrocław 1987.

Katowice

SKĄD SIĘ WZIĘŁY TE NAZWY

Katowice były pierwotnie wsią, a pierwszy zapis jej nazwy w postaci *villa nova Kątowicze* pochodzi z końcówki XVI wieku. Notatka ta następuje problemów etymologicznych. Na jej podstawie Stanisław Rospond stwierdził bowiem, że pierwotną nazwę stolicy Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego należy rekonstruować jako *Kątowice* i wiązać z topografią terenu czy też z położeniem wsi względem innych centrów osadniczych. *Kątowice* byłyby zatem wsią usytuowaną w kącie, na uboczu. Byłby to zatem przykład nazwy topograficznej.

Zdaniem Kazimierza Rymuta zapis z XVI-wiecznej kopii jest prawdopodobnie pomyłką, a Katowice od początku były *Katowicami*. Wówczas należałoby tę nazwę wiązać z przezwiskiem *Kat. Katowice* (dziś powiedzielibyśmy pewnie *Katowicy*) byłiby w takim układzie synami lub potomkami owego Kata, a nazwę należy interpretować jako patronimiczną. Za tą interpretacją przemawia obecność w niej przyrostka *-ice*, funkcjonującego w takich nazwach jak: *Maciejowice* (pierwotnie: synowie Macieja) czy *Biskupice* (pierwotnie: poddani biskupa).

Więcej na ten temat znajdziesz w książce:
Kazimierz Rymut, *Nazwy miast Polski, Wrocław 1987.*

Kielce

SKĄD SIĘ WZIĘŁY TE NAZWY

Nazwa miasta, w którym dzieciństwo spędził Stefan Żeromski, jest równie stara, co zagadkowa. Pierwsze jej notacje pochodzą już z XII wieku, choć trudno jednoznacznie stwierdzić, czy pierwotnie miejscowość była *Kielcami*, czy *Klecami*. Kazimierz Rymut uznaje tę nazwę za topograficzną, czyli związaną z właściwościami terenu, na którym powstała osada. Zdaniem badacza jej źródło tkwi w prastowiańskim rdzeniu *kьl-, który poza wyrazem *kieł* ufundował także nazwy oznaczające tereny podmokłe, nadwodne, a przede wszystkim porośnięte krzakami, wyglądem przypominające kły.

Więcej na ten temat znajdziesz w książce:
Kazimierz Rymut, *Nazwy miast Polski, Wrocław 1987.*

Warszawa

SKĄD SIĘ WZIĘŁY TE NAZWY

Geneza nazwy Warszawa wydaje się banalna, jednak legenda o Warsie i Sawie, których imiona zachowały się w nazwie współczesnej stolicy Polski, jest prawdziwa tylko w połowie. Nazwa funkcjonuje od XVI wieku jako *Warszewa* lub *Warszowa* i ma charakter dzierżawczy, co oznacza, że powstała od imienia *Warsz*, które jest zdrobnieniem od *Warcistawa* albo *Wrocistawa*. Imię *Warcistaw* było powszechne przede wszystkim na Pomorzu, gdzie z powodu wpływów języka kaszubskiego nie wszędzie zaszedł proces zwany metatezą (inaczej przestawką, czyli przejście grup *-ar-/-or-* w *-ra-/-ro-*). Notowano je jednak także na innych obszarach kraju. Dla dialektu mazowieckiego typowe są wymiany samogłosek *e* i *a*, dlatego usłyszymy tu zarówno formy *wiedro*, jak i *wiadro*, a staropolskie imię *Niemierza* wymawiane było także jako *Niemierze*. Formy z *e* od pewnego momentu zaczęto odczuwać jako gwarowe i unikano ich w oficjalnej komunikacji. Zapewne ta hiperpoprawność doprowadziła do przejścia formy *Warszewa* w *Warszawa*. Pierwsze zapisy tego typu notowane są od XV wieku, a w wieku XVI dominują już nad formami pierwotnymi.

Więcej na ten temat znajdziesz w książce:
Kazimierz Rymut, *Nazwy miast Polski*, Wrocław 1987.

Kraków

SKĄD SIĘ WZIĘŁY TE NAZWY

Kraków był znany w świecie już w 966 roku. Z datowanej na ten czas relacji podróżnika arabskiego Ibrahima ibn Jakuba wynika, że Kraków w tym momencie już istniał. Pochodzenie nazwy drugiej stolicy Polski niemal od samego początku było przedmiotem zainteresowania historyków. Niektórzy wiązali ją z postacią starożytnego *Graka*, inni – z rdzeniem *krak-* wskazującym na 'odgałęzienie rzeczne'. Najbardziej jednak rozpowszechniona teoria zakłada, że *Kraków* jest nazwą dzierżawczą od przyzwiska *Krak* (por. *krakać*). Nazwa *Kraków* została utworzona za pomocą dość powszechnego przyrostka dzierżawczego *-ów*, który świadczy o tym, że osada była pierwotnie grodem.

Więcej na ten temat znajdziesz w książce:
Kazimierz Rymut, *Nazwy miast Polski, Wrocław 1987.*

Lublin

SKĄD SIĘ WZIĘŁY TE NAZWY

Lublin nie zmieniał swojej nazwy od XII wieku – tak przynajmniej wynika z najstarszych zachowanych dokumentów. Jest nazwą dzierżawczą, wskazującą na imię dawnego założyciela lub właściciela, które w postaci zdrobniającej brzmiało *Lubla*. Kazimierz Rymut twierdzi, że utworzono je od imienia złożonego *Lubomir* ('łubiący pokój') za pomocą przyrostka zdrobniającego *-la*. Możliwe jednak, że podobnie jak położony na zachodzie *Lubin* nazwa ta powstała od spieszczenia *Luba* (nie *Lubla*), a obecność *l* w nazwie miasta położonego na wschodzie wynika z tendencji do zachowywania w językach wschodniostowiańskich tak zwanego *l* wstawnego (por. rosyjskie *z'eml'a* i polskie *ziemia*).

Warto podkreślić, że Lublin jest jedynym miastem wojewódzkim, którego nazwa została utworzona za pomocą przyrostka *-in*. W odróżnieniu od cząstki *-ów* (por. *Kraków*) przyłączał się on do podstaw zakończonych na samogłoskę.

Więcej na ten temat znajdziesz w książce:
Kazimierz Rymut, *Nazwy miast Polski*, Wrocław 1987.

Łódź

SKĄD SIĘ WZIĘŁY TE NAZWY

W herbie Łodzi – jak na Łódź (czy dawną Łodzię) przystało – znajduje się łódź, choć etymologia nazwy nie jest tak oczywista, jak mogłoby się to wydawać. Jako że osada lokowana była nad rzeką, niektórzy badacze twierdzą, że jej miano ma charakter kulturowy i powstało od najpowszechniejszego w Łodzi środka transportu, jakim była łódź. Z poglądem tym nie zgadzają się historycy osadnictwa. Ich zdaniem mieszkańcy Łodzi nie trudnili się ani skutnictwem, ani sptawianiem towarów.

Inną dość rozpowszechnioną teorią jest teza o ponowionym charakterze nazwy, wywodzonej od przepływającej przez Łódź rzeki Łódki. Tę legendę łatwo obalić, ponieważ tym razem wyjątkowo to nazwa rzeki powstała od nazwy miasta.

Pozostaje jeszcze teoria odimienna – wskazująca na to, że w nazwie Łódź kryje się część imion złożonych typu *Wodzistaw*, lub odnazwiskowa – sugerująca związek między Łodzią a szlacheckim rodem Łodzców, do których nawiązaniem ma być wspomniany na początku herb.

Więcej na ten temat znajdziesz w książce:
Kazimierz Rymut, *Nazwy miast Polski, Wrocław 1987.*

Wrocław

SKĄD SIĘ WZIĘŁY TE NAZWY

Wrocław ma wiele wspólnego z Warszawą, mimo że miasta te dzieli około 350 kilometrów i mimo że Wrocław jest grodem o wiele starszym niż obecna stolica Polski. Pierwsze notowania nazwy pochodzą z XI wieku (*Vortizlava*), a późniejsze zapisy średniowieczne sugerują, że Wrocław był kiedyś *Wrocistawiem*, z kolei w dokumentach czeskich znajdujemy formy *Wartislavia*. Współczesna nazwa Wrocławia notowana jest od XIII wieku. Podobnie jak *Warszawa Wrocław* powstał więc od imienia *Wrocistaw*, z tą różnicą, że w formie południowopolskiej poświadczona została metateza (czyli przestawka grupy *-or-* w *-ro-*); w nazwie pojawia się też przyrostek *-jb*. W odróżnieniu od Warszawy, która była wsią Warsza, Wrocław (*Wrocistaw*) był grodem *Wrocistawa*.

Więcej na ten temat znajdziesz w książce:
Kazimierz Rymut, *Nazwy miast Polski, Wrocław 1987.*

